

On the issue of formation of communicative culture of students in the multicultural educational space of the university

In the article features of formation of communicative culture of students in polycultural educational space of high school are opened. The main attention is paid to the specificity of effective behavior in interpersonal interaction, the formation of the operational component of communicative culture - communicative competence in communication, which includes the development of communicative skills, the development of mutual understanding in interpersonal communication, the sharpening of presentation and feedback techniques and criticism, active listening techniques, development Speech competence and activity, awareness of the social role in the group and society.

Key words: *students, communicative culture, communicative competence, higher education institution, multicultural educational space.*

Смирнова Олена Олександрівна – здобувач кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, м. Северодонецьк.

УДК 159.922.8

Спицька Л.В., Лабезна Л.П.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ АДАПТИВНОЇ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СТРЕСУ

Розглянуто й обґрунтовано актуальність проблеми вивчення соціально-психологічних чинників адаптивної копінг-поведінки особистості. Наведено результати емпіричного дослідження адаптивної копінг-поведінки особистості в умовах дії стресогенних чинників. Визначено системоутворюючі соціально-психологічні чинники адаптивної копінг-поведінки та проведено їх диференціацію на особистісному й міжособистісному рівнях. Актуалізується необхідність розвитку проблемно-орієнтованого копіngu, націленого на перспективу, зокрема рефлексивно-модельюючого.

Ключові слова: *особистість, копінг-поведінка, соціально-психологічні чинники адаптивної копінг-поведінки, стрес.*

Постановка проблеми. Мінливість соціально-психологічних детермінант системи екзистенційного існування особистості, її активне навчання і становлення спонукають до усвідомлення необхідності пошуку якісно нових форм опанувальної поведінки. Одним із найвагоміших оптимізаційних ракурсів постає проблема вибору адаптивних стратегій копінг-поведінки в умовах дії стресогенних чинників [2; 6; 8; 11; 14; 17]. Уразливість людини за таких умов слугує підставою для необхідності дослідження детермінант її адаптивної копінг-поведінки як істотної складової соціальної поведінки особистості. Тому серед нагальних проблем психологічної служби чітко виокремлюються нові вимоги щодо формування адаптивних стратегій копінг-поведінки [3; 7; 9; 10; 20].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз емпіричних досліджень проблематики копінг-поведінки особистості показав, що вона представлена загальнотеоретичними та прикладними підходами (Г. Балл, О. Бондаренко, Л. Долинська, Н. Завацька, А. Коваленко, І. Корнієнко, Р. Лазарус, К. Максименко, Е. Носенко, Н. Родіна, М. Савчин, Т. Титаренко, Н. Шевченко та ін.), в яких розкрито питання особистісного і професійного розвитку, оволодіння способами копінг-поведінки, проблеми адаптації і професіоналізації, особливості застосування активних соціально-психологічних методів навчання та психологічної допомоги. При цьому значну долю складають дослідження, присвячені стратегіям реалізації життєвого потенціалу (В. Агарков, С. Ветрова, С. Гарькавець, М. Тоба та ін.), психологічному аналізу категорії життєвого шляху особистості (В. Бочелюк, А. Журба, І. Підласа та ін.), психологічним особливостям поведінкових стратегій подолання стресу в період професіоналізації (І. Аршава, І. Афоніна, С. Нартова-Бочавер, Л. Пілецька, О. Склень, D. Chi, P. Hill, J. Neumann, K. Seybold та ін.), а також стратегіям та механізмам психологічної адаптації особистості до умов перехідного періоду в суспільстві (А. Борисюк, І. Ващенко, О. Луценко та ін.). Констатовано, що найбільший досвід експериментальних досліджень копінг-поведінки представлений у таких галузях психологічної науки, як вікова психологія (Т. Крюкова, Л. Головей, О. Лібін, І. Корнієнко, С. Кузікова, Ю. Куприянчук, Т. Ткач, С. Фолкман та ін.), медична психологія (Л. Бурлачук, О. Кочарян, Н. Сирота, В. Ялтонський), психології праці (В. Бодров, О. Задорожна, Т. Крюкова, Ю. Куфтяк, О. Шевяков та ін.). Проте, в цілому проблема вивчення адаптивної копінг-поведінки особистості характеризується невизначеністю, багатозначністю розуміння й розрізненістю в підходах до дослідження поведінкових особливостей. Розбіжності в поглядах різних авторів (Д. Басс, С. Ворчел, М. Купер, Дж. М. Сміт, Дж. Тобі, G. Basso, J. Grafman, M. Guazzelli, K. Jaffe, P. Pietrini та ін.) стосуються як самих понять «копінг-поведінка», «копінг-стратегія», «копінг-ресурс», так і уявлень про їх детермінанти й механізми формування. Крім того, актуальним є визначення соціально-психологічних чинників адаптивної копінг-поведінки особистості.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження соціально-психологічних чинників адаптивної копінг-поведінки особистості.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Вивчення феномена поведінки, його природи здійснювалося численними психологічними школами, які відрізняються широкою варіативністю основних концепцій (П. Анохін, О. Асмолов, І. Бжалава, Л. Бурлачук, Ю. Галантер, Г. Залевський, В. Мерлін, Д. Міллер, Г. Олпорт, А. Прангшвілі, Д. Роттер, Б. Скіннер, Д. Узнадзе, З. Фройд, Е. Фром, В. Ядов). Встановлено, що різновидом соціальної поведінки особистості є її копінг-поведінка, яка визначається як індивідуальний спосіб взаємодії людини з проблемною ситуацією, та охоплює широкий спектр її активності – від несвідомих психологічних захистів до цілеспрямованого, свідомого подолання впливу несприятливих чинників (Дж. Амірхан, Н. Ендлер, Р. Лазарус, Р. Л'юїс, Дж. Паркер, С. Фолкман, Е. Фрайденберг, Е. Хейм).

Копінг-поведінка переважно розглядається як: Его-процеси, спрямовані на продуктивну адаптацію особистості у важких ситуаціях, коли функціонування копінг-процесів передбачає включення когнітивних, моральних, соціальних і

мотиваційних структур в процес вирішення проблеми; якості особистості, що дозволяють використовувати відносно постійні варіанти відповіді на проблемну ситуацію, а саме копінг, спрямований на оцінку (логічний аналіз, переоцінка ситуації тощо), копінг, спрямований на проблему (модифікація, зменшення чи усунення джерела проблеми) або копінг, спрямований на емоції (зниження емоційної напруги і відновлення афективної рівноваги); динамічний процес, що визначається суб'єктивністю переживання проблемної ситуації за допомогою активної (цілеспрямоване усунення або послаблення несприятливого впливу) чи пасивної (використання механізмів психологічного захисту, спрямованих на зниження емоційної напруги) форм копінг-поведінки (Дж. Амірхан, Д. Брайт, Ф. Джонс, Л. Перлін, Г. Хайнес, Е. Хейм, К. Шулер, М. Scherer, Е. Worthington).

Копінг-поведінка особистості реалізується за допомогою обраних копінг-стратегій на основі особистісних копінг-ресурсів. Показано, що сукупність стратегій, близьких за значенням, утворюють стилі копінг-поведінки, серед яких виокремлюють проблемно-орієнтований стиль, спрямований на раціональний аналіз проблеми і пов'язаний зі створенням і виконанням плану її вирішення; емоційно-орієнтований, який активізується внаслідок емоційного реагування на ситуацію та не супроводжуються конкретними діями; орієнтований на уникнення, що обумовлює, насамперед, соціальне відсторонення, не вирішуючи наявну проблему. Показано, що у стрижні стилів копінг-поведінки перебувають дійові копінг-стратегії, серед яких базисними є «вирішення проблеми», «пошук соціальної підтримки», «уникнення» (В. Абабков, Дж. Амірхан, В. Конвей, Р. Лазарус, М. Перре, Д. Тені, С. Фолкман, Т. Covic, Р. Strelan). При цьому дослідниками наголошується, що не існує таких стратегій, які б були ефективні для всіх ситуацій неуспіху, а вибір ефективних способів опанування зумовлюється особистісними властивостями особистості, її ресурсами та параметрами ситуації, у яких опиняється особистість.

Копінг-ресурсами є відносно стабільні характеристики особистості (Я-концепція, локус контролю, емпатія, сприйняття соціальної підтримки та ін.) і середовища (соціальні зв'язки, що сприяють розвитку копінг-стратегій, пошук соціальної підтримки або уникнення) [1; 4; 5; 12; 13; 16].

Важливим критерієм адаптивної копінг-поведінки є гнучкість та різноманітність використання копінг-стратегій в залежності від структури проблеми, що сприяє скорішому її вирішенню (Р. МакКрай, Н. Мельникова, Ш. Надірашвілі, Т. Пономаренко, Н. Родіна, С. Ченг, М. Чеунг, R. Gorsuch, N. Knoll, C. Schaefer, R. Schwarzer, X. Triandis).

Несамостійність в прийнятті рішень, розгубленість, безпорадність, претензійність, знижена критичність ставлення до себе, збільшена вимогливість до турботи інших про себе, підвищена увага до внутрішнього світу, різноманітні компенсаторні реакції порушують процес адаптації людини в період дії стресогенних чинників та виробітку адаптивних стратегій копінг-поведінки. Крім того, опанувальні вміння є органічною складовою процесу входження і освоєння нового соціального середовища, які забезпечують оптимальні умови не лише для реалізації людиною її потреб, цілей, цінностей, але і для зміни самого середовища, умов самореалізації особистості [15; 18; 19].

Основними характеристиками адаптивної копінг-поведінки студентської молоді є її осмисленість, контрольованість ситуації, регуляція рівня стресу, цілеспрямованість, а також можливість навчання такому виду поведінки (Н. Волкова, Т. Крюкова, О. Куфтяк).

Гіпотеза дослідження. Соціально-психологічні детермінанти адаптивної копінг-поведінки особистості зрілого віку визначаються їх системною взаємодією *на особистісному рівні* (збалансованість когнітивного, поведінкового та емоційного компонентів копінг-стратегій, розвиненість їх когнітивно-оцінних механізмів; раціональна керованість поведінки в нестандартних ситуаціях; усвідомлена спрямованість копінг-стратегій на джерело стресу; переважання копінг-стратегій, спрямованих на активне розв'язання проблем, прийняття відповідальності, позитивна переоцінка й самоконтроль; обрання стратегій поведінки з високим адаптивним потенціалом) *та міжособистісному рівні* (гнучкість і мобільність соціальної поведінки, наявність розвинутої мережі соціальної підтримки (емоційної, інструментальної, психологічної), сприятливий соціальний статус, конструктивний досвід соціальної взаємодії, ефективна соціальна інтеграція).

Вибірку склали 152 досліджуваних (89 чоловіків і 63 жінки) віком від 42 до 53 років. Дослідження проводилося на базі науково-практичного Центру медико-соціальних та психотехнологій (м. Северодонецьк). Серед методів дослідження застосовувалися: бесіда, спостереження, методика діагностики копінг-механізмів (Е. Хейм), методика «Індикатор копінг-стратегій» (Дж. Амірхан, в адаптації Н. Сироти, В. Ялгонського), методика «Вибір стратегії поведінки» (Ш. Надірашвілі, Т. Пономаренко), методика діагностики самооцінки (С. Будассі), методика діагностики рівня суб'єктивного контролю (Дж. Роттер, в адаптації Є. Бажина, К. Голинкіної, О. Еткінда), шкали реактивної та особистісної тривожності (Ч. Спілбергер в адаптації Ю. Ханіна), «Тест життєстійкості» (С. Мадді, в адаптації Д. Леонтєва, Є. Рассказова), тест смисложитєвих орієнтацій (PIL) (Дж. Крамбо, Л. Махолік, в адаптації Д. Леонтєва), багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (А. Маклаков, С. Чермянін), методика «Адаптивні стратегії поведінки» (Н. Мельникова).

Встановлено, що поширеними копінг-стратегіями (за методикою Е. Хейма) є: «емоційна розрядка» (B2), «ігнорування» (A1), «відволікання» (B1), «придушення емоцій» (B3), «агресивність» (B8), «активне уникнення» (B3), «смирненість» (A2), «проблемний аналіз» (A5), тобто домінування емоційних та поведінкових варіантів копінг-стратегій над когнітивними, частково адаптивними й неадаптивними – над адаптивними.

З'ясовано, що вибір копінг-стратегій корелює з оцінкою проблеми (її суб'єктивною значимістю, стресогенністю, контрольованістю) і особистісними змінними (самооцінкою, самоприйняттям і самоконтролем) ($p \leq 0,05$).

Визначено, що показники вираження конфронтаційного копіngu мають позитивні кореляційні зв'язки з усіма компонентами життєстійкості досліджуваних та з її інтегральними значеннями. Такий компонент життєстійкості, як залучення, має значущі зв'язки з копінг-стратегіями планування розв'язання проблем і позитивною переоцінкою ($r=0,56$ та $r=0,63$; $p \leq 0,01$ відповідно). Інтегральний показник життєстійкості має значущі зв'язки з вираженням копінг-стратегій

конфронтації та планування розв'язання проблем ($r=0,69$ та $r=0,61$; $p\leq 0,01$ відповідно). Встановлено позитивний зв'язок життєстійкості з копінг-стратегією планування вирішення проблем ($r=0,51$; $p\leq 0,01$) і копінг-стратегією позитивної переоцінки ($r=0,57$; $p\leq 0,01$).

Кореляційний аналіз взаємозв'язків смисложиттєвих орієнтацій виявив прямі кореляції між параметром цілей в житті та процесом життя ($r=0,62$; $p\leq 0,05$), локусом контролю-Я ($r=0,59$; $p\leq 0,05$), локусом контролю-життя ($r=0,66$; $p\leq 0,05$). Встановлено зворотні кореляційні зв'язки між параметром локус контролю-Я та копінг-стратегією втечі-уникання ($r=-0,45$; $p\leq 0,05$), а також прямий зв'язок між цим параметром й копінг-стратегією планування розв'язання проблем ($r=0,49$; $p\leq 0,05$).

Встановлено, що проблемно-орієнтовані копінг-стратегії позитивно корелюють з їх адаптивністю та життєстійкістю ($r=0,71$ та $r=0,67$; $p\leq 0,01$ відповідно), і негативно – з рівнем стресу ($r=-0,42$; $p\leq 0,05$).

Констатовано, що особистісні копінг-ресурси досліджуваних впливають на процес соціальної взаємодії, набуття та застосування адаптивних умінь і навичок, визначають усвідомлений вибір найбільш ефективних адаптивних стратегій поведінки (за Н. Мельниковою). Виявлено найбільш вживані стратегії адаптивної поведінки. Так, більшість (53,9%) досліджуваних схильні до активної зміни зовнішнього середовища або себе, але в решти студентів простежується тенденція до пасивних стратегій поведінки: пасивне підпорядкування умовам оточення та пасивне очікування зовнішніх змін.

Виявлено, що адаптивні стратегії поведінки мають зворотні кореляції із пошуком соціальної підтримки ($r=-0,34$; $p\leq 0,05$), дистанціюванням ($r=-0,42$; $p\leq 0,05$) та втечу-униканням ($r=-0,56$; $p\leq 0,05$). Показано, що адаптивні стратегії прямо корелюють зі здатністю до прогнозування ($r=0,71$; $p\leq 0,05$), а також з конфронтацією ($r=0,51$; $p\leq 0,05$), зі стратегією планування розв'язання проблем ($r=0,49$; $p\leq 0,05$) та прийняттям відповідальності ($r=0,42$; $p\leq 0,05$). Це означає, що досліджувані в складній ситуації докладають активних зусиль щодо її подолання, прагнуть самостійно змінювати ситуацію та впливати на неї.

Висновки. В результаті проведеного дослідження виокремлено системоутворюючі соціально-психологічні детермінанти адаптивної копінг-поведінки досліджуваних на особистісному рівні (збалансованість когнітивного, поведінкового та емоційного компонентів копінг-стратегій, розвиненість їх когнітивно-оцінних механізмів; раціональна керованість поведінки в нестандартних ситуаціях; усвідомлена спрямованість копінг-стратегій на джерело стресу; переважання копінг-стратегій, спрямованих на активне розв'язання проблем, прийняття відповідальності, позитивна переоцінка й самоконтроль; обрання стратегій поведінки з високим адаптивним потенціалом) та міжособистісному рівні (гнучкість і мобільність соціальної поведінки, наявність розвинутої мережі соціальної підтримки (емоційної, інструментальної, психологічної), сприятливий соціальний статус, конструктивний досвід соціальної взаємодії, ефективна соціальна інтеграція).

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні чинників та психологічних механізмів, які визначають динаміку формування адаптивної копінг-поведінки особистості відповідно до гендерного та вікового розподілу.

Список використаної літератури

1. Agarkov, V.A., Bronfman, S.A. & Orzhekhovskaya, A.I. (2009), "Specifics of frustration reactions and psychic defense of those experiencing psychic trauma" ["Izuchenie osobennostey frustratsionnykh reaktsiy i mekhanizmov psikhicheskoyzaschity u lits perezhivshykh psikhicheskuyu travmu"]. *Voprosy psikhologii ekstremalnykh situatsiy – The issues of psychology of extremal situations*, No. 4, p. 17–37.
2. Arshava, I.F. (2012), "The actual state of the research of coping with complex life situations" ["Suchasnyi stan doslidjennya problemy podolannya osobystystyu slkanykh zhyttyevykh situatsiy"], available at: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2012_5_28.pdf.
3. Folkman, S. & Moskowitz, J.T. (2000), "Positive affect and the other side of coping". *American Psychologist*, No. 55, p. 647–654.
4. Krukova, T.L. (2007), "The questionnaire of the ways of coping (adaptation of WCQ methodics)" ["Oprosnik sposobov sovladaniya (adatpatsiya metodiki WCQ)"], *Zhurnal prakticheskogo psikhologa – The Journal of a Practical Psychologist*, No. 3, p. 93–112.
5. Kuftyak, Y.V. (2012), "The factors of coping behavior development in childhood and adolescence" ["Faktory stanovleniya sovladaushego povedeniya v detskom i podrozkovom vozraste"]. *Psikhologicheskiye issledovaniya – Psychological Research*, No. 2, p. 16–31.
6. Kuprianchuk, Y.V. (2011), "Psychological coping strategies of dealing with difficult life situations" ["Psikhologicheskiye coping-strategii preodoleniya trudnykh zhyzninnykh sityatsiy"]. In Y.A. Kleiberg (Ed.) *Obrazovanie v sovremennom mire: sbornik statey – Education in the Modern World: collection of papers*, Saratov University publishing house, p. 41–52.
7. Lazarus, R.S. & Folkman, S. (1984), *Stress, Appraisal, and Coping*, Springer, NY.
8. Maksymenko, K.S. (2011), *Negative states of a personality [perezhyvannya nehatyvnykh staniv osobystystyu]*, KMM, Kyiv.
9. Matheny K.B., Currett, W.L., Pugh, J.L. & Aucock, D.W. (1988), *Coping resources inventory for stress. Manual*, Health PRISMS, Inc., Atlanta, GA.
10. Nartova-Bochaver, S.K. (1997), "Coping behavior" in the system of concepts of the psychology of personality" ["Coping behavior" v sisteme ponyatiy psikhologii lichnosti"]. *Psikhologicheskij jurnal – Psychological journal*, No. 5, p. 20–30.
11. Pietrini, P., Guazzelli, M., Basso, G., Jaffe, K. & Grafman, J. (2000), "Neural correlates of imaginal aggressive behavior assessed by positron emission tomography in healthy subjects". *American Journal of Psychiatry*, No. 157, p. 1772–1781.
12. *Psychological help to a personality who undergoes consequences of traumatic events [Psykholohichna domopoha osobystostischo pehezvivaye naslidky travmatychnykh podiy]* (2015), T.M. Tytarenko (Ed.), Milenium, Kyiv.
13. Schaefer, C. & Gorsuch, R. (1993), "Situational and personal variations in religious coping". *Journal of the Scientific study of religion*, Vol. 32 No. 2, p. 136–147.
14. Schwarzer, R. & Knoll, N. (2003), "Positive coping: Mastering demands and searching for meaning". In S.J. Lopez & C.R. Snyder (Eds.). *Positive psychological*

assessment: A handbook of models and measures, American Psychological Association, Washington, DC, p. 393–409.

15. Seybold, K.S., Hill, P.C., Neumann, J.K. & Chi, D.S. (2001), “Physiological and psychological correlates of forgiveness”. *Journal of Psychology and Christianity*, No. 20, p. 250–259.

16. Strelan, P. & Covic, T. (2006), “A Review of Forgiveness Process Models and A Coping Framework to Guide Future Research”. *Journal of Social and Clinical Psychology*, Vol. 25 No. 10, p. 1059–1085.

17. Triandis, X. (1994), *Culture and social behavior*, McGraw-Hill, New York. NY.

18. Tytarenko, T.M. (2007), “Life tasks of a personality as a social and psychological factor of modelling the future” [“Zhytlyevi zavdannya osobystosti yak sotsial’no-psykholohichnyi chynnyk modelyuvannya maybutnyoho”]. In S.D. Maksymenko (Ed.). *Scientific studies in social and political psychology – Naukovi studii is sotsialnoi ta politychnoi psykhologii*, Issue 16 (19), Millenium, Kyiv, p. 304–311.

19. Tytarenko, T.M. (2012), “Psychological possibilities of self-rehabilitation in a difficult life situation” [“Psykhologichni mozhyvosti samoreabilitatsii u skladnii zhytlyevy sytuatsii”]. In V.M. Doniy, T.M. Nessen, I.G. Yermakov (Eds.). *Rehabilitation pedagogics of the XXIst century: collection of articles – Reabilitatsiyna pedahohika XXI stolittya: naukovo-metodychnyi zbirnyk*, In 2 parts, Part 1, p. 142–149.

20. Worthington, E.L., Jr. & Scherer, M. (2004), “Forgiveness is an emotion-focused coping strategy that can reduce health risks and promote health resilience: Theory, review, and hypotheses”. *Psychology and Health*, No. 19, p. 385–405.

Спицкая Л.В., Лабезная Л.П.

Социально-психологические факторы адаптивного копинг-поведения личности в условиях стресса

Выделены системообразующие социально-психологические факторы адаптивного копинг-поведения личности на личностном и межличностном уровнях. Показано, что основными характеристиками адаптивного копинг-поведения личности является его осмысленность, целенаправленность, контролируемость ситуации, регуляция уровня стресса, а также возможность обучения такой форме поведения. Установлено, что важнейшим компонентом адаптивного копинг-поведения является копинг-стратегия решения проблемы, благодаря которой избираются и рассматриваются альтернативные варианты ее решения и конструктивное совладание.

Ключевые слова: *личность, копинг-поведение, социально-психологические факторы адаптивного копинг-поведения, стресс.*

Spitska L.V., Labezna L.P.

Socially-psychological factors of adaptive coping-behavior of the person in conditions of stress

System-forming socio-psychological factors of adaptive coping behavior of the individual at the personal and interpersonal levels are singled out. It is shown that the main characteristics of the adaptive coping behavior of an individual are his

meaningfulness, purposefulness, controllability of the situation, regulation of the level of stress, and also the possibility of learning this form of behavior. It is established that the most important component of adaptive coping behavior is the coping strategy of solving the problem, thanks to which alternative options for its solution and constructive coping are selected and considered.

Key words: *personality, coping behavior, socio-psychological factors of adaptive coping behavior, stress.*

Спицька Ліана Вікторівна – кандидат психологічних наук, докторант кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Сєверодонецьк;

Лабезна Лариса Петрівна – аспірант кафедри практичної психології та соціальної роботи Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, м. Сєверодонецьк.

УДК 159.9+159.964.21

Ульянова Т.Ю.

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПЕРЕДСТАВНИКІВ РІЗНИХ ТИПІВ КОНФЛІКТНОСТІ

У повідомленні надано результати емпіричного дослідження комунікативності особистості представників різних типів конфліктності. Дослідження спиралося на припущення, що особистості з різним типом конфліктності розрізняються особливостями комунікативних рис особистості, що проявляються у сфері спілкування. Конкретно вивчалися індивідуально-психологічні особливості толерантності, емпатії, товарищескості в осіб, які розрізняються за типом схильності до конфліктної поведінки. Висвітлено теоретичний аналіз явищ, що вивчаються. Надано оригінальне визначення конфліктності, схильності до конфліктної поведінки, як риси особистості. Якісний аналіз даних (метод «асів» та «профілів») дозволив виділити групи осіб, з певним якісно-кількісним поєднанням показників конфліктності. Визначено і досліджено індивідуально-психологічні особливості конфліктності у представників виокремлених груп. Вивчено індивідуально-психологічні характеристики конфліктності, що виявляються у специфіці обраних комунікативних властивостей особистості (толерантності, емпатії, товарищескості).

Ключові слова: *конфліктність, конфліктна особистість, толерантність, емпатія, товарищескість, індивідуально-психологічні особливості.*

Постановка проблеми. З одного боку, конфліктність особистості, як її риса, виступає одним з факторів, котрий сприяє вирішенню протиріч, що виникають між людьми, з іншого боку – конфліктність роз'єднує людей, призводить до взаємного непорозуміння. Саме конструктивне спілкування допомагає розвивати і підтримувати взаємини. Відомо, що спілкування належить до базових категорій і є